

»ZAKON SUDNYJ« IN CLOZOV GLAGOLIT

Profesor Josip Vašica, naslednik J. Vajsa na univerzi v Pragi, je v raziskovanju staroslovenskih rokopisov dosegel tri velike rezultate. Z veliko verjetnostjo je dokazal, da je Ciril pri sestavljanju slovanske liturgije rimskega obreda uporabil tako zvano grško liturgijo sv. Petra (t. j. grški prevod rimske liturgije s primesjo nekaterih bizantinskih

prvin), ki se je v 8. stoletju rabila v vzhodnem Iliriku s središčem v Solunu.¹ Sledovi grške liturgije sv. Petra so ohranjeni v Kijejskih listih in v mašnem redu (čin mise, ordo missae) najstarejših hrvatskih glagolskih misalov.² Z rekonstrukcijo cerkveno-slovanskega *Slova na prenesenju moštem preslavnago Klimenta*³ je dokazal, da je to stsl. prevod grškega Cirilovega spisa o najdenju in prenosu relikvij sv. Klementa Rimskega v Kerzonu na polotoku Krimu. Največji znanstveni uspeh praškega slavista pa je, da je *Zakon sudnyj* (najstarejši del stsl. nomokanona) soroden z izvirnim stsl. govorom *Clozovega glagolita* in torej spis sv. Metoda ali sv. Cirila.

Ko smo dokazali, da je anonimni govor v Clozovem glagolitu sestavljen in govoril sv. Metod⁴, je J. Vašica bistroumno razrešil najtežja temna mesta in odkril zvezo onega Metodovega govora s stsl. pravnim spomenikom *Zakon sudnyj* (ZS). Iz velike vzajemne sorodnosti je sklepal, da je stsl. ZS priredil sv. Metod⁵. Po podrobnejšem proučevanju se je potem odločil za nedokazano mnenje, da je najstarejši stsl. pravni spomenik delo sv. Cirila.⁶ Trdno pa je dokazal, da je stsl. ZS soroden z Metodovim govorom v Clozovem glagolitu in da je bil sestavljen na moravskih tleh kot najstarejši del stsl. nomokanona, o katerem govori 15. poglavje Žitja Metodija (ŽM).

Nedvomno zvezo stsl. ZS s Clozovim rokopisom dokazuje skupna cerkvenopravna terminologija: teža — proces; ispytanie — preiskava (enquête); klevetnik — tožitelj; sluh — odstavitev (déposition); post — poenitentia publica (epitimia). Veliko dokazno moč imata dva stsl. izraza, ki ju srečamo samo v teh dveh spomenikih: beština (abusus), dŕšti otŕ svetago krŕštenija (kumče). Značilna je skupna izredna stsl. oblika v Mt 19, 6 (quod Deus coniunxit) sŕvelŕ estŕ v Cloz 132, sŕvede v ZS in Savini knjigi; vsi drugi stsl. rokopisi imajo sŕčeta.

Dve odločilni moravski obliki je Vašica odkril po bistroumni rekonstrukciji. V Clozovem rokopisu (v. 150 in 209) se dvakrat ponavlja moravski in panonski izraz *mŕdlostŕ* za grško *rhathymia* (segnities), kar je

¹ Vzhodni Ilirik je do 8. stoletja spadal v rimski patriarhat; 1. 732 pa ga je bizantinski cesar Leon III. podredil carigraskemu patriarhatu.

² J. Vašica, *Slovanská liturgie sv. Petra*. Byzantinoslavica VIII (1946), str. 1—54. J. Vajs, *Najstariji hrvatskoglagoški misal* (1948), str. 173. *Isti*, *Liturgia s. Petri slavica*. Acta Academiae Velehradensis XIX (1948) 110—115. — Gl. Slovo II, str. 37—40.

³ Acta Academiae Velehradensis XIX (1948) 38—80.

⁴ F. Grivec, *Clozov-Kopitarjev glagolit*. Razprave Akademije znanosti v Ljubljani 1943, str. 343—408. Razrešil sem nekatera težka mesta, ki jih B. Kopitar (Glagolita Clozianus 1836) in V. Vondrák (Glagolita Clozův 1893) nista pravilno prevela. Neodvisno od mene je francoski slavist A. Vaillant (Une homélie de Méthode. Revue des études Slaves XXIII, 1947, str. 34—47) prišel do istega rezultata, da je stsl. govor delo sv. Metoda; indirektno je popravil nekoliko mojih netočnosti. O tem gl. F. Grivec, O težkih mestih v Clozovem glagolitu. Razprave Slovenske Akademije znanosti 1950 (Razred za filološke in literarne vede), str. 61—65. — Duo sermones s. Methodii, *Orientalia Christiana Periodica* 1950, str. 440—448. — O tem gl. *Slovo* II, str. 69—73.

⁵ J. Vašica, *Anonymní homilie v rukopise Clozově*. Časopis pro moderní filologii XXXIII (1949), str. 6—9.

⁶ J. Vašica, *Origine Cyrillo-Méthodienne du plus ancien code slave dit »Zakon sudnyj ljudem«*. Byzantinoslavica XII (1951) 154—174.

v makedonskih in ruskih stsl. rokopisih nadomeščeno z *lénostb, slabostb*. V rokopisih ZS, ki so vsi ruske cksl. recenzije (najstarejši 13. stoletja), je Rusom nerazumljiva *mьdlostb* zapisana zmotno okrajšano *мѣтѣ* (mílost) namesto prvotnega *mьdlostb ali мѣлѣтѣ*. V enem ruskem cksl. rokopisu pa je (na drugem mestu) ohranjen particip *umedlivъ (φανυμίνας)*; tega stsl. glagola ne najdemo v nobenem drugem stsl. ali cksl. rokopisu. Druga redka moravska oblika je *vъsъdъ* — *communio* (pričest), ki se ponavlja v Kijevskih listih (najstarejši stsl. liturgični tekst) in v 8. poglavju ŽM (po rekonstrukciji).

Med arhaističnimi stsl. oblikami ZS je prevod grškega izražanja o stvarjenju (*creatio*), da je Bog vse stvari in posebej človeka *proizvel* iz nebitja v bitje. Grški glagol *παράγειν* je v ŽM 1, v Sinajskem evhologiju, v Kijevskih listih in v ZS preveden svobodno s *sъtvoriti*, v poznejših tekstih pa *privesti*.

Do tu mora vsak znanstvenik soglašati s strokovnim dokazovanjem češkega slavista. S tem je vprašanje o starosti stsl. ZS v bistvu rešeno. Vprašanje avtorja, je li Metod ali Ciril, je drugega, podrejenega pomena. V reševanju tega vprašanja je Vašica z velikim strokovnim znanjem in z metodično kritiko odkril mnogo novega in nas opozoril na važne posebnosti, ki smo jih doslej bolj ali manj prezrli. A njegovemu dokazovanju za Cirilovo avtorstvo ne morem pritrditi.

Prvi dokaz proti Metodovemu avtorstvu je zaključni biblični citat, skupen ZS in Metodovemu govoru v Clozovem rokopisu, namreč Mt 25, 23. V Cloz II, 19—20 je: Blagy rabe i věrne, vъ malē bystъ vērenъ, *nadъ množěmb tę postavļo*. V ZS pa: *grěděte, blgsvnii rabi věrnii, vъ množě vasъ ustroju*. Vašica misli, da isti pisec ne bi mogel istega citata v tako različni obliki ponavljati. A v razpravi o rekonstrukciji stsl. *Slova na prenesenie moštem Klimenta* je pritrdil moji misli, da se v različnih citacijah in akomodacijah istih bibličnih mest očituje piščeva spretnost in izobraženost.⁷ Tako izobražen, po mnogoterih govorih in spisih spretno izvežban pisec, kakor je bil sv. Metod, je pač znal iste biblične citate glede na kontekst in prilike v različnih oblikah in akomodacijah uporabljati. Celó v istodobnih stsl. rokopisih evangelijev srečujemo raznolične prevode in oblike istih bibličnih mest, n. pr. *na semъ Petrě — na semъ kamene, kъ tebě — prědъ tobojъ* (ali brez kъ tebě) i. dr.⁸ Tako je tudi znameniti citat Mt 19, 6 v Cloz 132—133 drugače citiran nego v ZS (*jaže bъ svede, č da ne razlučāetъ razvě slovese ljubodějanbja*); Cloz 133: *sъvelъ estъ čka, da ne razljučāete sę*. Vašica je ob proslavi 85-letnice J. Vajsa (3. nov. 1950) to razliko navajal za dokaz proti Metodovemu avtorstvu.⁹ A v razpravi, objavljeni v Byzantinoslavica, je ta dokaz opustil. Enako bi bil smel opustiti tudi dokaz citata Mt 25, 23 ter bolj opozoriti na izredne sličnosti istih citatov Mt 19, 6 (sъvede) in Mt 25, 23 (*upovajušči ... glasъ uslyšati*) v Cloz II in ZS. Primeri starih krščanskih piscev dovolj svedočijo, da so iste biblične citate v različnih kontekstih različno navajali; v takih razlikah se očituje pisateljska (govorniška) spretnost, katere Metodiju ne smemo odrekati.

⁷ Gori op. 3 (str. 61).

⁸ Gl. razpravo *Dikcija Assemanijevega glagolskega evangelistarja*. Slovo III.

⁹ Slavia XX (1951) 489.

Zelo verjetno, da je isti spretni pisec iste svoje misli premišljeno tako različno izrazil. Iz dikcije retoričnega zaključka v ZS in v Cloz smemo z neko verjetnostjo izvajati, da je bil izvorni govor v Cloz sestavljen prej nego je bil prirejen ZS ali vsaj pred njegovim retoričnim zaključkom. Po tej časovni zaporednosti bi bilo Metodovo avtorstvo ZS močno potrjeno, Cirilovo pa odločno izključeno, ker je ta umrl že l. 869.

Vašica priznava, da ima dokazovanje iz različne oblike citata Mt 25, 23 le hipotetično vrednost, a misli, da poročilo ŽK in ŽM odločno in jasno (*»précision et netteté surprenant«*)¹⁰ potrjuje Cirilovo avtorstvo. Učeni slavist je tu res odkril nekaj izredno važnih, doslej neopaženih momentov. A po mojem mnenju je šel predaleč.

Vašica popolnoma pravilno naglašča da *pravbda* v Rastislavovem pismu bizantinskemu cesarju v ŽM 5 znači *iustitia*, a ne *veritas*. Rastislav želi dobiti moža, ki bi Moravljane *nastavil* (poučil) *na istinu* — in poleg tega: *ize ny ispravito vseku pravbdu*. ŽK 14 pa pripoveduje, da se Rastislavovo pismo cesarju končuje z izjavo: *otz vasz bo na vse strany vseгда dobry zakonъ ishoditъ*. To tolmači Vašica v smislu, da izraz *»vsaka pravda«* znači *civilni zakonik* in se poziva na začetni stavek v ZS: *preže vsakvoja pravdy dostoino jestъ o božii pravdê glagolati*. Oni stavek iz ŽK prevaja: *»qui puisse établir un recueil de lois civiles à notre usage«*. Enako tolmači *dobryi zakonъ* v ŽK 14 in trdi, da je s tem mišljen bizantinski zakonik Ekloga (*ἐκλογία*). Svoje mnenje podpira med drugim s trditvijo A. Isačenka, da so Moravljanom (in panonskim Slovenom) misijonarji irske šole (iz Salzburga) že sto let pred prihodom sv. Cirila in Metoda oznanjali krščanstvo v slovanskem jeziku. Torej ni bilo več treba prositi misijonarjev, ki bi znali slovanski jezik.

Po dokazovanju slavista J. Vašica je bil glavni namen Konstantina (Cirila), da na željo kneza Rastislava priredi slovansko redakcijo bizantinske Ekloge in jo prilagodi moravskim razmeram. To je izvršil s sestavo *Zakona sudnega*, ki se v najstarejših rokopisih pripisuje sv. Konstantinu; pozneje pa so prepisovalci Konstantina Filozofa zamenjali s cesarjem sv. Konstantinom Velikim.¹¹

Proti bistrournemu dokazovanju češkega slavista navajam naslednje razloge.

Isačenko v slovaški razpravi *»Začiatky vzdelenosti vo Vel'komoravskej riši«* zelo pretirava.¹² Predobro je znano, da je bilo slovansko jezikovno znanje salzburskih misijonarjev (irske šole) pomanjkljivo, kakor jasno svedočijo slovenski Frizinški spomeniki. Rastislav je izrečno želel dobiti *verskega* misijonarja, *»episkopa i učitelja«*,¹³ ki bi krščansko vero razložil v slovanskem jeziku. Konstantin je na Rastislavov poziv odgovoril s tem, da je začel prevajati *»besedo evangeljsko«*, kakor živo in jasno pripoveduje ŽK 14. Enak smisel ima Rastislavovo pismo in Konstantinovo ravnanje v ŽM 5, namreč versko krščansko učiteljstvo v slovanskem jeziku.

¹⁰ Byzantinoslavica 1951, str. 166.

¹¹ O. c. 170; takšna zamenjava se mi ne zdi verjetna.

¹² Jazykovedny sborník I—II (Bratislava 1946/47) 137—178, 265—317.

¹³ O naslovu učitelj gl. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (Ljubljana 1951) str. 55.

Stsl. oblika *vsjaka pravda* je biblična, popolnoma točno vzeta iz stsl. prevoda Mt 3, 15 za grško *πᾶσαν δικαιοσύνην*, t. j. vse zapovedi, ves zakon, dobri zakon.¹⁴ V duhu vsega konteksta ŽK in ŽM ter Italske legende se mora ta očitno biblična oblika tolmačiti v religioznem bibličnem smislu, nikakor pa ne v dvomljivem smislu začetka ZS.

Rastislavovo pismo je v ŽK 14 in ŽM 5 navedeno površno in skrajšano. Obširnejše in natančnejše je v ŽK 14 citirano pismo bizantinskega cesarja, prekrasen spomenik staroslovenske dikcije, po vsebinski in oblikovni dovršenosti enakovreden klasičnemu 1. poglavju ŽM. Pismo je bilo brez dvoma že v Carigradu skrbno prevedeno na slovanski jezik kot nazoren dokaz, da cesar pošilja misijonarje, ki dobro znajo slovanski jezik. V njem je povedan program sv. Cirila in Metoda,¹⁵ namreč pouk v krščanski veri in morali; zakonodajno delo se niti od daleč ne omenja niti namiguje. Tu je jasno izrečeno, kako je treba umevati manj precizno izražanje v ŽK in ŽM. A tudi v manj jasnih izjavah ŽK, ŽM in drugih stsl. virov ter Italske legende ne najdem ničesar, kar bi dokazovalo tezo učenega češkega slavista.¹⁶ Po odklonitvi njegovega dokazovanja pa enako odločno priznavam njegovo veliko znanstveno zaslugo za rešitev doslej nepojasnjenih vprašanj.

Z negativno stranjo svojega dokazovanja (ker je *vsako pravdo* iztrgal iz bližnjega in daljnjega konteksta) je učeni češki slavist opozoril, da je treba Rastislavovo pismo boljše rekonstruirati po poročilu ŽK, ŽM in Italske legende (ki je tu posebno konkretna in precizna) ter osvetliti s prekrasnim pismom bizantinskega cesarja (ŽK 14). Z odločnim razlikovanjem stsl. *istine* in *pravde* pa je Vašica pravilno pokazal, da so slavisti ta dva izraza premalo razlikovali in preveč površno tolmačili.

Z ostrim razlikovanjem *istine* in *pravde*, *istine* in *zakona* je prof. Vašica indirektno opozoril na biblično in liturgično terminologijo, ki se ponavlja v ŽK, ŽM in v vsej stsl. literaturi; saj je jezikovno in idejno vsa zgrajena na čudovito vzornem stsl. prevodu bibličnih in liturgičnih knjig. V svetem pismu in v liturgiji se paralelno ponavljajo na eni strani *istina*, *učenie*, *vera* (res fidei), na drugi pa (božje) *zapovedi*, *zakon*, *pravda* (res morum), kakor krščanska teologija še danes razlikuje *verske istine* (res fidei) in *življenje po veri*, *moralo*, *kreposti*, *disciplino* (res morum). Vse to je skoraj sistematično obseženo v dolgem 118. psalmu: slovo (slovesa) *istinnyj putj* (t. j. putj istiny), *zapovēdi*, vse zapovedi skupno pa *zakon*, *pravda*. Kdor živi po zapovedih in po pravdi je *pravdъnъ* (*δίκαιος*, iustus), ravnanje proti zapovedim in zakonu je *bezakonie* (*ἀνομία*, iniquitas). V grški in slovanski liturgiji se često paralelno naglaša *istina* in *pravda*; po evangeliju se n. pr. ponavlja vzklik: pouči jih *slovom istiny* — odkrij jim *evangelie pravdy*. Krščanska vera se često naziva *krščanski zakon* ali kratko *zakon*. *Dobri zakon* v Rastislavovem pismu (ŽK 14) znači *pravo vero* (ki obsega tudi moralno in disci-

¹⁴ Biblični smisel *vsake pravde* je posebno jasno razviden iz Ap. del. 13, 10; *vsaka pravda* se tu istoveti s *pōti gospodni pravu*.

¹⁵ Grivec, O. c. 91—93.

¹⁶ Latinska Italska legenda se v poročilu o Rastislavovem pismu značilno in jasno sklada z ŽK in ŽM (*perfecta lex, fides et ordo divinae legis, via veritatis*). Odvisnost od nekega skupnega vira je očitna; n. pr. *via veritatis* (Ps 118) — *istinnyj putj*; *perfecta lex* — *dobryj zakon* — *vsaka pravda*.

plino), *pravda* (ŽM 5) pa *moralo, disciplino* (ki obsega tudi vero). V staroslovenskem, bolgarskem, srbskem in hrvatskem jeziku *zakon* često znači *vero*; v srbskem in hrvatskem jeziku se rabi zanimivi naziv *verozakon* (religio). V klasično dovršenem pismu bizantinskega cesarja se najprej naglašajo spoznanje (razum) verske *istine* in *vere*, iskanje Boga (res fidei), potem pa *podvig, boljši čin, istinobnyi putb* (res morum, disciplina).

V svetopisemski terminologiji je jasno načrtana razlika pojmov *pravde* in *istine*, pa tudi sorodnost in zveza. Zaradi notranje zveze se oba izraza nekolikokrat (razmerno redko) istovetita ali zamenjavata. V grškem in cksl. tekstu knjige Tobija *istina* dvakrat znači pravdo (4, 6; 13, 6); enako po enkrat v Janezovem evangeliju (3, 21) in v prvem listu (1, 6: tvorimo istino). V Pavlovem listu Efežanom se trikrat ponavlja zveza *pravde in istine* (4, 24; 5, 9; 6, 14). Cksl. terminologija je vplivala na ruski jezik. A razlika obeh ruskih izrazov je manjša; *pravda* večinomoma znači *istino*.

Ista terminologija kakor v ZS se ponavlja v Metodovem govoru (ohranjenem v Cloz) in namiguje, da je isti sv. Metod sestavil tudi ZS. Mnogi znaki kažejo, da je bil Metodov govor sestavljen prej nego ZS. A tega nikakor ne trdim tako odločno in izključno, da ne bi dopuščal možnosti Cirilovega sodelovanja. Naglašam samo to, da za ZS ne moremo odločno izključiti Metodovega avtorstva. Mogoča je hipoteza, da je bil Metodov govor sestavljen l. 870, ko je naš blagovestnik nastopil nadškofovsko službo v Panoniji. Dopisovanje panonskega kneza Koclja s papežem o družinskih nepravilnostih je namreč v verjetni zvezi z Metodovim cerkvenopravnim govorom. V istem času je bil potreben zakonik, kakor ga predstavlja ZS. Pri prevodu in pri slovanski redakciji so mogli pod Metodovim vodstvom ali po njegovem naročilu sodelovati tudi njegovi učenci, ki so pod Kocljevim pokroviteljstvom izvrševali dušno pastirstvo v Panoniji med Metodovo odsotnostjo l. 870—873. To navajam samo zato, da pokažem možnost različnih hipotez o avtorju stsl. ZS.

Podobno izražanje kakor v stsl. tekstih se ponavlja tudi v latinskem bibličnem prevodu (*veritas, praecepta, mandata, lex justitia, justus e. a.*) in v zapadnih liturgičnih molitvah, kar Rastislavu in njegovim somišljenikom ni bilo neznano.¹⁶

Ako bi izrazi *pravda, zakon* i. dr. v ŽK in ŽM imeli strogo pravni (juridični) smisel, bi bilo to v tako velikem nasprotju z vsem kontekstom, da bi moral stsl. pisec tak izjemni pomen jasneje naglasiti. *Istina, pravda, pot, zakon* imajo v ŽK in ŽM religiozni, biblični, a nikakor ne civilni juridični smisel.

Profesor J. Vašica ima veliko zaslugo, da je trdno dokazal starost ZS, najstarejšega slovanskega pravnega spomenika, in poleg tega pospešil razbistritev važnih staroslovenskih vprašanj o Clozovem glagolskem rokopisu i. dr. Znanstveno delo v tej smeri bo še nadaljeval, ker je slavist V. Lettenbauer (München) l. 1952 objavil dokaze, da so bili poleg Zakona sudnega še nekateri drugi oddelki stsl. nomokanona prevedeni že okoli l. 880.¹⁷ S tem je dana prilika za ponovno raspravljanje o ZS.

F. Grivec

¹⁷ V. Lettenbauer, Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im 9. Jahrhundert. *Orientalia Chr. Per.* 1952, str. 246—269.